

УДК 37.091.6:613.9-057.8

Носко М. О.

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9903-9164>

Researcher ID C-6263-2017

Scopus-Author ID 56880089100

Дійсний член (академік) НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор, ректор,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: rektor@chnpu.edu.ua

Гаркуша С.В.

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7120-1446>

Доктор педагогічних наук, професор,

декан факультету фізичного виховання,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: biotex@ukr.net

Вертель О.В.

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3943-1695>

Кандидат наук з фізичного виховання і спорту,

доцент кафедри фізичного виховання, спорту і здоров'я людини,
Маріупольський державний університет
(Маріуполь, Україна) E-mail: aleks.vertel@ukr.net

СУЧАСНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ ДЛЯ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ І СТУДЕНТІВ

У статті здійснено узагальнення та систематизація результатів наукових досліджень, в яких розкривається залежність стану здоров'я сучасної молоді шкільного та студентського віку від різних чинників. Схарактеризовано вплив біологічних, антропо-соціальних, екологічних, соціально-економічних, соціально-психологічних, психолого-педагогічних факторів ризику на здоров'я учнів та студентів. На основі аналізу отриманих даних актуалізовано необхідність модернізації освітнього простору у напрямі підвищення рівня гігієнічності освіти, а також змісту освіти для формування усвідомленої здоров'язберезувальної поведінки кожного учня і студента.

Мета – обґрунтувати сучасний стан проблеми збереження та факторів ризику здоров'я учнів і студентів.

Методологія базується на загальних принципах філософії, базових сучасних положеннях педагогічної науки, психології, соціології і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення проблеми сучасних факторів ризику для здоров'я учнів і студентів.

Наукова новизна. Розкрито науково-педагогічні підходи до проблеми збереження здоров'я, факторів ризику для здоров'я. Висвітлено нормативно-правові аспекти виявлення і запобігання факторів ризику здоров'я учнів і студентів. Визначено основні концептуальні положення, яких необхідно дотримуватися для збереження здоров'я учнів і студентів. Робота доповнила методологію та інструментарій подальших емпіричних досліджень аспектів формування здоров'я учнів і студентів.

Висновки. Розкрито сутність факторів ризику для здоров'я учнів і студентів, які негативним чином впливають на розвиток соціальної і демографічної сфер в Україні. Доведено причинно-наслідковий зв'язок між станом здоров'я дітей і підлітків та гігієнічними умовами навчання. Підкреслюється, що матеріально-технічна база шкільної освіти залишається незадовільною, що у більшості випадків не дозволяє створити умови і режим освіти відповідно до гігієнічних вимог.

Ключові слова: збереження здоров'я, фактори ризику, здоров'я, оздоровчі заходи, здоровий спосіб життя.

Постановка проблеми. Життя і здоров'я громадян визнані в Українській державі найвищою соціальною цінністю, що проголошено Конституцією України та іншими державними нормативно-правовими актами. Збереження здоров'я молодого покоління є пріоритетом соціальної політики, однією з найважливіших сфер життя суспільства [8; 12; 14].

Всесвітня організація охорони здоров'я визнає, що здоров'я – це «складний феномен глобального значення, який складається з комплексу соціальних, економічних, біологічних, медичних аспектів і є об'єктом споживання, вкладання капіталу, індивідуальною і суспільною цінністю, явищем системного характеру, динамічним, що постійно взаємодіє з навколишнім фізичним і соціальним середовищем». Відповідно, вважається, що стан системи охорони здоров'я визначає лише 10 % усього комплексу впливів на здоров'я людини, а решта 90 % обумовлюється: станом екології (20 %), спадковістю (20 %) і найбільше – способом життя (50 %). Спосіб життя формується під впливом соціального оточення людини та залежить від рівня, якості та стилю її життєдіяльності [5; 6; 12; 18].

Актуальність роботи. На різних етапах розвитку суспільства вивченню проблем здоров'я завжди приділялася велика увага, недарма здоров'я, безперечно, входить до числа вищих цінностей. Питаннями розв'язання проблеми щодо факторів ризику для здоров'я учнів і студентів займаються багато вчених.

Специфічними чинниками ризику виникнення порушень здоров'я для учнів закладів освіти є організація, режим і умови навчання та виховання (А. Беседіна, Г. Даниленко, Є. Дука та ін.). Ці чинники можуть бути поділені на суто гігієнічні (освітлення, повітряно-тепловий режим й обладнання навчальних приміщень, режим занять, відповідність навчального навантаження віковим функціональним можливостям учнів) та соціально-психологічні (стосунки з однолітками і педагогами, мотивація навчання, методика і наочність викладання, якість та об'єм інформації; сімейний мікроклімат, допомога батьків тощо) (М. Стельмахович, А. Сухарев, Т. Татаренко).

Мета – обґрунтувати сучасний стан проблеми збереження та факторів ризику здоров'я учнів і студентів.

Методологія базується на загальних принципах філософії, базових сучасних положеннях педагогічної науки, психології і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення проблеми сучасних факторів ризику для здоров'я учнів і студентів.

Наукова новизна. Розкрито науково-педагогічні підходи до проблеми збереження здоров'я, факторів ризику для здоров'я. Висвітлено нормативно-правові аспекти формування факторів ризику здоров'я учнів і студентів. Визначено основні концептуальні положення, яких необхідно дотримуватися для збереження здоров'я учнів і студентів.

Результати дослідження. Процеси росту дитини та розвитку її як особистості протягом періоду шкільного навчання характеризуються єдністю і взаємодією таких основних груп факторів: біологічних (індивідуальні анатомо-фізіологічні особливості, спадковість, стан імунітету), природно-кліматичних або екологічних, соціально-економічних і соціально-психологічних. На теперішній час науковці вважають, що питома вага різних чинників, які обумовлюють здоров'я, така: людський фактор – 25 % (із них фізичне здоров'я – 10 %, психічне здоров'я – 15 %), екологія – 25 %, соціально-педагогічні впливи – 40 % (спосіб життя, матеріальні умови праці і побуту – 20 %, поведінка, режим життя, звички – 20 %), медичне обслуговування – 10 % [5; 16; 20; 22].

М. Смирнов виділяє дві групи причин, які обумовлюють, з боку системи освіти, тенденцію погіршення здоров'я школярів. По-перше, це – організація та умови проведення освітнього процесу в цілому, що здійснюють несприятливий вплив як на фізичне, так і на психологічне здоров'я учнів. По-друге, школа явно недостатньо мірою вирішує своє освітнє завдання в цій сфері: знання, уміння і навички підлітків з питань здоров'я, їх мотивація до ведення здорового способу життя знаходяться на низькому рівні, що є однією з причин неблагополуччя [19].

У сучасних закладах освіти, розташованих у приміщеннях шкіл, що побудовані 30-50 років тому і не відповідають сучасним гігієнічним стандартам, відзначається недостатня освітленість робочих місць, невідповідність меблів зросту дітей, несприятливий мікроклімат (В. Бардов, І. Сергета, Н. Янко).

У гімназіях і ліцейх обсяг навчального навантаження перевищує такі показники закладів середньої освіти – до 20 % у початкових, 14-18 % – у середніх і 22 % – у старших класах. Щільність уроків становить 80-90 % проти 50-60 % у закладах середньої освіти, а інтенсивність навчального навантаження за бальною оцінкою на 12 % вища (Л. Жданова, О. Завгородня).

Як зазначає І. Поташнюк [16], для учнів ліцей і гімназій характерні підвищені соціально-психологічні навантаження у зв'язку з інтенсифікацією їхньої розумової діяльності: активні форми і методи навчання, широке використання технічних засобів навчання, ускладнення навчальних програм, збільшення обсягу позаурочного навантаження, що призводить до негативних змін у структурі й тривалості основних елементів режиму дня. Крім навчального навантаження на розумову працездатність негативно впливають ставлення учнів до окремих предметів і стиль спілкування педагогів з учнями. Стосовно останнього виявлено його основні види: диференційований – 43,8 %, диктаторський – 21,9 %, диктаторсько-негнучке реагування – 25 %, диктаторсько-неконтактний – 9,4 % (Н. Заваденко, О. Жабокрицька, О. Завгородня).

Науковці В. Каубиш, С. Заїка стверджують, що постійне фізичне, інтелектуальне перенапруження, стресові ситуації призводять до появи психологічного дискомфорту. Обстеження учнів 5-7 класів гімназії показало, що 43 % відчувають незадоволення собою, відзначають швидку зміну настрою, появу образи, конфліктності у стосунках з учителями, батьками і однолітками. У 39 % учнів виявлено високий рівень

реактивної тривожності, у 51 % – помірний і лише у 10 % – низький; показники рівнів особистісної тривожності становлять, відповідно 31 %, 56 % і 13 %. Серед старшокласників 56 % мають донозологічні ознаки мінливих порушень психічного стану, насамперед, іпохондричного та депресивного синдрому (Б. Кобринський, І. Коцан).

Дослідження впливу режиму та умов навчання у гімназіях, ліцеях, коледжах, на стан здоров'я учнів є поодинокі (М. Slear, І. Камаєв, А. Комков). Виявлено, що майже у третини учнів гімназії на завершальному етапі початкової освіти відсутня довготривала адаптація, у 75 % учнів визначається зниження функціонального стану провідних систем організму та зростає поширеність хронічних захворювань (В. Коробчанський).

Інтенсивне навчальне навантаження у гімназіях, ліцеях, коледжах призводить до виникнення невротичних і вегетативних розладів в учнів. Для учнів середніх і старших класів гімназії характерні морфо-функціональні порушення і більше зростання хронічної патології, ніж в учнів загальноосвітніх шкіл (М. Калина).

Науковці [11; 15; 22] стверджують, що реформування галузі охорони здоров'я, зокрема ліквідація в штатних розписах поліклінік фіксованих ставок шкільних лікарів, які здійснювали раніше динамічний нагляд за станом здоров'я дітей та підлітків, призвело до негативних наслідків в організації медичного обслуговування учнів закладів середньої освіти. Забезпеченість шкіл лікарями-педіатрами складає зараз 8,9 % (24,7 % міських і 1,4 % сільських шкіл) (Н. Янко, Л. Качанова). Медичними оглядами щорічно охоплюється 80-90 % міських і лише 45-50 % сільських школярів. Профілактично-оздоровчі заходи серед учнів, які мають порушення стану здоров'я, проводяться лише у 20,5 % шкіл. Тільки 17 % закладів загальної середньої освіти України мають медичні приміщення, які відповідають сучасним вимогам. Такий стан медичного обслуговування учнів призводить до зниження рівня виявлення хронічних захворювань у школярів різного віку, до неправильного визначення груп здоров'я і медичних груп для занять фізичною культурою.

Крім того, науковці [9] наголошують на тому, що протягом останніх років значно погіршилась якість харчування учнів в закладах освіти. Зменшилась питома кількість дітей, охоплених організованим харчуванням: у значній частині шкіл взагалі немає харчування, у міських школах обідають 15 % дітей, у сільських – близько 30 %; раціони наявного харчування збіднені на білки тваринного походження, вітаміни, макро- і мікроелементи; калорійність, об'єм та вага страв не відповідають фізіологічним потребам дітей [9]. Це пов'язано з подорожчанням продуктів харчування та відсутністю необхідного технологічного та холодильного обладнання у 40 % їдалень і харчоблоків дитячих та підліткових закладів освіти.

За твердженням І. Поташнюк, з'явилися нові, несуттєві раніше соціально-психологічні чинники загрози здоров'ю дітей: збільшення темпу і ритму життя при скороченні терміну рекреації; значне емоційне навантаження при скороченні частки позитивних емоцій; формалізація міжособистісного спілкування внаслідок комунікативного переенасичення. На учнів молодшого шкільного віку ці чинники діють переважно опосередковано, а на дітей середнього і старшого віку дія цих чинників стає безпосередньою та призводить, насамперед, до витрат психічної енергії – психоемоційного напруження, негативний ефект якого посилюється супутніми гіподинамією, нераціональним харчуванням тощо [16].

Серед інших негативних чинників ризику здоров'я учнів сучасних закладів освіти необхідно вказати на: зниження рухової активності учнів внаслідок згортання фізкультурно-масової роботи серед дітей та підлітків, переважання пасивного відпочинку; широке поширення шкідливих звичок – у віці 17-18 років 35-45 % школярів регулярно (не менше 4 разів на місяць) вживають алкогольні напої, 49-60 % – палять (В. Бардов, Г. Апанасенко, В. Бальсевич, А. Гаврилюк, С. Гаркуша). Тривожним є стрімке зростання споживання підлітками міцних спиртних напоїв і наркотичних речовин (Д. Димитрієв, О. Балакірева). Згідно з Європейським опитуванням учнівської молоді, здійсненим Державним інститутом проблем сім'ї та молоді і Українським інститутом соціальних досліджень (О. Яременко; Т. Гурлева), переважна більшість представників молодого покоління України має досвід «знайомства» з алкогольними напоями. У 15-16 років кожна п'ята дівчина та кожний четвертий юнак вживали алкогольні напої 40 і більше разів. Частка хлопців і дівчат віком 13-17 років, які за останні 6 місяців вживали алкоголь 20 разів і більше, зросла за 4 роки, відповідно на 6 % і 3 %. Вживають пиво частіше, ніж щотижня 15-25 % підлітків, вино – 7 % підлітків 13-17 років. Майже 3 % хлопців та 1 % дівчат вже можна віднести до залежних від алкоголю, оскільки вони його вживають практично щоденно [7; 8; 12; 22].

Питома кількість підлітків, які вживали протягом життя будь-які наркотики, зросла за 7 років серед хлопців на 9 %, дівчат – на 4 %. Частка підлітків, які протягом життя вживали марихуану або гашиш, збільшилася на 12 %.

Набувають поширення ранні статеві стосунки серед учнів шкіл, які ускладнюються небажаною вагітністю (Н. Березіна, Р. Картавцев).

Необхідно підкреслити значення структури соціально-психологічних і соціокультурних чинників: цінності, потреби, цільові орієнтації, мотивації, норми і засоби повсякденної діяльності, що домінують [4; 17]. До проблеми стану здоров'я з цієї групи чинників безпосереднє відношення мають: ступінь усвідомлення стану здоров'я як особистісної і суспільної цінності, рейтинг його в структурі інших цінностей, орієнтації і мотивації дотримання елементів здорового способу життя [2; 8, 13].

Результати національного соціологічного дослідження «Спосіб життя молоді України», проведеного Українським інститутом соціальних досліджень у межах українсько-канадського проекту

«Молодь за здоров'я» (О. Яременко, Т. Гурлева) дозволили отримати кількісні характеристики ризиків здоров'я, які виглядають таким чином: 24 % – знижена фізична активність (розраховувалась як показник відсутності регулярних фізичних занять у сумісному контексті перегляду телепередач більше 4-х годин в день або роботи на комп'ютері більше 10 годин на тиждень); 22 % – психологічний дискомфорт (постійні конфлікти з батьками, викладачами, друзями); 20 % – паління (за умов випалювання більше 1 сигарети в день); 14 % – вживання алкогольних напоїв (будь-який напій – пиво, вино, міцні напої – більше 4-х разів на місяць); 5 % – вживання наркотиків (більше 3-х разів за життя); 4 % – надмірна вага; 1 % – небезпечний секс [21; 22].

Аналізуючи динаміку здоров'я дітей та підлітків шкільного віку, не можна не враховувати досить інтенсивну дію екологічних чинників. Незважаючи на зниження обсягів матеріального виробництва в Україні протягом останніх 15 років, стан довкілля суттєво не покращився: населення зазнає дії негативного впливу чинників навколишнього середовища в обсягах, які перевищують гранично допустимі величини (65 % шкідливих викидів – забруднювачів атмосферного повітря створює промисловість, з яких 33 % – енергетична, 25 % – металургійна, 23 % – вугільна і 35 % – автотранспорт) [2; 3].

Відомо, що забруднення навколишнього середовища хімічними речовинами обумовлює третину всіх захворювань населення України. Якщо природні умови нормальні, організм дитини здатний розвиватися гармонійно за рахунок саморегуляції. У теперішній екологічній ситуації дитячий організм змушений щодня протистояти негативному впливу довкілля [10].

Встановлено, що хімічні речовини негативно впливають на загальну захворюваність й поширеність алергічних захворювань, стан імунної системи дітей і підлітків, рухову активність школярів, вищу нервову діяльність, що уповільнює їхній нервово-психічний розвиток.

Висновки. Узагальнюючи результати досліджень, викладених у статті, маємо всі підстави зробити висновок про те, що у теперішній час в Україні склалася тривожна ситуація, яка є великою загрозою здоров'ю учнів і студентів, соціальній і демографічній сферам.

Виявлене зростання захворювань щитоподібної залози, хвороб органів дихання, сечовидільної системи й анемії в різних регіонах України є прямим відображенням «техногенних навантажень» в результаті промислового і автотранспортного забруднення навколишнього середовища.

Аналіз наукових досліджень [1; 16] доводить причинно-наслідковий зв'язок між станом здоров'я дітей і підлітків та гігієнічними умовами навчання. Підкреслюється, що матеріально-технічна база шкіл лишається незадовільною, а це у більшості випадків не дозволяє створити умови і режим освітнього процесу у відповідності до гігієнічних вимог.

Актуальним залишається питання підвищення рівня гігієнічності освіти, усвідомленої поведінки кожного учня і студента щодо уникнення або зменшення впливу в соціальній практиці факторів, які негативно впливають на їх здоров'я. Робота доповнила методологію та інструментарій подальших емпіричних досліджень аспектів формування здоров'я учнів і студентів.

References

1. Афонін А. П. Стратегічні принципи в системі організації здоров'язберігаючої освіти у школі та ВНЗ. *Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць*. 2012. Вип. 34. С. 216–220.
Afonin, A. P. (2012). Stratehichni pryntsyipy v systemi orhanizatsii zdoroviazberihaiuchoi osvity u shkoli ta VNZ [Strategic principles in the organization of health education in schools and universities]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly : zb. nauk. prats – Pedagogy of Higher and Secondary School*, 34, 216–220.
2. Балакірева О. М., Бондар Т. В., Артюх О. Р. та ін. Стан та чинники здоров'я українських підлітків : монографія. К. : ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. К. : «К.І.С.», 2011. 172 с.
Balakirjeva, O. M., Bondar, T. V., Artiukh, O. R. et al. (2011). Stan ta chynnyky zdorovia ukrainykykh pidlitkiv : monohrafiia. [The status and health factors of Ukrainian adolescents] : a monograph. Kyiv, Ukraine: «K.I.S.».
3. Барановський В. А. Здоров'я населення як показник якості навколишнього середовища. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Довкілля і здоров'я», (14 березня 2003 року)*. Тернопіль : Укрмедкнига, 2003. С. 166–167.
Baranovskyi, V. A. (2003). Zdorovia naseleennia yak pokaznyk yakosti navkolyshnoho seredovyshcha [Population Health as an Indicator of Environmental Quality]. *Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Dovkillia i zdorovia», (14 bereznia 2003 roku)*. – *Proceedings of the All-Ukrainian Conference on Environment and Health (March 14, 2003)*. Ternopil, Ukraine: Ukrmedknyha.
4. Белинская Т. В. Развитие ценностного отношения к здоровью у студентов педагогического вуза. *Психология в вузе*. 2007. № 2. С. 54–62.
Belynskaia, T. V. (2007). Razvytye tsennostnoho otnosheniya k zdoroviu u studentov pedahohycheskoho vuza [Development of value attitude to health in students of pedagogical university]. *Psykhohohyia v vuze – Psychology at the university*, 2, 54–62.
5. Бондар Т. В., Карпенко О. Г., Дикова-Фаворська Д. М. та ін. Формування здорового способу життя молоді : навч.-метод. посіб. для працівників соц. служб для сім'ї, дітей та молоді. К. : Український ін-т соц. дослідж., 2005. 116 с.

- Bondar, T. V., Karpenko, O. H., Dykova-Favorska, D. M. et al. (2005). Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia molodi : navch.-metod. posib. dlia pratsivnykiv sots. sluzhb dlia simi, ditei ta molodi [Promoting healthy lifestyles for young people: a guide for social service workers for families, children and youth]. Kyiv, Ukraine: Ukrainian Institute of Social Sciences Research.
6. Булич Э. Г., Муравов И. В. Здоровье человека : Биологическая основа жизнедеятельности и двигательная активность в ее стимуляции. К. : Олимпийская литература, 2003. 424 с.
Bulych, E. H., Muravov, Y. V. (2003). Zdorove cheloveka : Byolohycheskaia osnova zhyznedeiatelynosti y dvyhatelnaia aktyvnost v ee stymuliatsyy [Human health: The biological basis of vital activity and motor activity in its stimulation]. Kyiv, Ukraine: Olympyiskaia lyteratura.
 7. Гаркуша С. В. Аддиктивна поведінка як основний чинник відхилення від культури здоров'язбереження. *Проблеми фізической культуры населения, проживающего в условиях неблагоприятных факторов окружающей среды: Материалы X Международной научно-практической конференции, 3–4 окт. 2013 г.*: в 2 ч. Ч. 1: / редкол.: О. М. Демиденко [и др.], Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2013. С. 40–42.
Harkusha, S. V. (2013). Addyktyvna povedinka yak osnovnyi chynnyk vidkhylennia vid kultury zdoroviazberezhennia [Addictive behavior is a major factor in deviating from a health culture]. *Problemy fizycheskoi kultury naseleniya, prozhyvaiushcheho v uslovyakh neblahopryiatnykh faktorov okruzhaiushchei sredy: Materyaly X Mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy, Oktober, 3–4, 2013.* – *Problems of physical culture of the population living in conditions of adverse environmental factors: Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference, October, 3-4, 2013.* / ed. O. M. Demidenko [et al.], Homel, Republic of Belarus : F. Skoryna HSU. Part 1. 40–42.
 8. Гаркуша С. В. Сучасні тенденції у стані здоров'я дітей і молоді в умовах навчання. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. [за ред. Єрмакова С. С.]*. Харків : ХДАДМ (ХХІІІ), 2013. № 10. С. 7–11.
Harkusha S. V. Suchasni tendentsii u stani zdorovia ditei i molodi v umovakh navchannia [Current trends in the health status of children and young people in educational conditions]. *Pedahohika, psykhologhiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu : zb. nauk. pr.; za red. Yermakova S. S. – Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports : collection of scientific works*; Ed. Yermakov S. S. Kharkiv : KhDADM (KhKhPI), 2013. Issue 10. 7–11.
 9. Конышев В. А. Питание и регулирующие системы организма. М. : Медицина, 1985. 224 с.
Konyshev, V. A. (1985). Pitaniye i reguliruyushchiye sistemy organizma [Nutrition and regulatory systems of the body]. Moscow, USSR: Medytsyna.
 10. Молодь в умовах становлення Незалежності України (1991–2011 р.): щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Державний інститут розвитку сімейної та молодіжної політики; редкол.: О.В. Белишев (голова) та ін. К., 2011. 276 с.
Molod v umovakh stanovlennia Nezalezhnosti Ukrainy (1991–2011 r.): shchorichna dopovid Prezydentu Ukrainy, Verkhovnii Radi Ukrainy, Kabinetu Ministriv Ukrainy pro stanovyshche molodi v Ukraini (2011). [Youth in the Formation of Independence of Ukraine (1991–2011): Annual Report to the President of Ukraine, The Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Situation of Youth in Ukraine] / Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine, State Institute for Family and Youth politics Development; ed: O. V. Belyshev (head), et al. Kyiv, Ukraine.
 11. Молодь за здоровий спосіб життя: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2009 р.) / М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. ін-т розв. сім'ї та молоді; редкол.: Н. Ф. Романова (голова) та ін. К.: ТОВ «Основа», 2010. 156 с.
Molod za zdorovyi sposib zhyttia: shchorichna dopovid Prezydentu Ukrainy, Verkhovnii Radi Ukrainy, Kabinetu Ministriv Ukrainy pro stanovyshche molodi v Ukraini (za pidsumkamy 2009 r.) (2010). [Youth for a Healthy Lifestyle: Annual Report to the President of Ukraine, The Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Situation of Youth in Ukraine (2009)] / Ministry of Ukraine for Family, Youth and Sport, State Institute for Family and Youth Development; ed. N. F. Romanova (head), et al. Kyiv, Ukraine: TOV «Osнова».
 12. Носко М. О., Грищенко С. В., Носко Ю. М. Формування здорового способу життя: навчальний посібник. К.: «МП Леся», 2013. 160 с.
Nosko, M. O., Hryshchenko, S. V., Nosko, Yu. M. (2013). Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia: navchalnyi posibnyk [A healthy lifestyle forming]: a textbook. Kyiv, Ukraine: «MP Lesia».
 13. Оржеховська В. М. Педагогіка здорового способу життя. *Шлях освіти*. 2006. № 4. С. 29–32.
Orzhekhovska, V. M. (2006). Pedahohika zdorovoho sposobu zhyttia [Pedagogy of a healthy lifestyle]. *Shliakh osvity.* – *The path of education*, 4, 29–32.

14. Освіта України – 2009: Інформаційно-аналітичні матеріали діяльності Міністерства освіти і науки України у 2009 році / Уклад.: О. А. Удод, К. М. Левківський, С. В. Прокопов, А. В. Кошель, О. Г. Єфіменко, Т. П. Дараган, Н. І. Тимошенко; за заг. ред. О. А. Удода. К.: 2010. 216 с.
Osvita Ukrainy – 2009: Informatsiino-analitychni materialy diialnosti Ministerstva osvity i nauky Ukrainy u 2009 rotsi (2010). [Education of Ukraine – 2009: Information and analytical materials of the Ministry of Education and Science of Ukraine in 2009] / Compilers: O. A. Udod, K. M. Levkivskiyi, S. V. Prokopov, A. V. Koshel, O. H. Yefimenko, T. P. Darahan & N. I. Tymoshenko; gen. ed. O. A. Udod. Kyiv, Ukraine.
15. Поташнюк І. В., Дубогай О. Д. Роль фізичного виховання в системі оздоровчих заходів шкіл сприяння здоров'ю. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві / За ред. Г. М. Арзютова. К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. Вип. 14. С. 25–30.
Potashniuk, I. V. & Dubohai, O. D. (2011). Rol fizychnoho vykhovannia v systemi ozdorovchychk zakhodiv shkil spryiannia zdorov'iu [The role of physical education in the system of health activities of health promotion schools]. *Fizychno vykhovannia, sport i kulutra zdorovia u suchasnomu suspilstvi – Physical Education, Sports and Health Culture in Modern Society* / ed. H. M. Arziutov. Kyiv, Ukraine: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, Issue 14, 25–30.
16. Поташнюк І. В. Теоретичні і методичні засади застосування здоров'язбережувальних технологій навчання учнів з загальноосвітніх навчальних закладах: дис. докт. наук: 13.00.02. К., 2012. 507 с.
Potashniuk, I. V. (2012). Teoretychni i metodychni zasady zastosuvannia zdoroviazberezhuvalnykh tekhnolohii navchannia uchniv z zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Theoretical and methodological foundations of the application of health-saving technologies for teaching students in secondary schools]. *Doctor's thesis: 13.00.02*. Kyiv, Ukraine.
17. Пристинський В. М., Пристинська Т. М., Гончаренко О. С. Соціально-педагогічні умови моделювання здоров'язбережувального освітнього середовища. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2012. № 1. С. 3–7.
Prystynskiy, V. M., Prystynska, T. M. & Honcharenko, O. S. (2012). Sotsialno-pedahohichni umovy modeliuvannia zdoroviazberezhuvalnoho osvitnoho seredovishcha [Socio-pedagogical conditions for modelling a health-saving educational environment]. *Teoriia ta metodyka fizychnoho vykhovannia – Theory and methodology of physical education*, 1, 3–7.
18. Проект Концепції загальнодержавної цільової соціальної програми «Формування здорового способу життя молоді України» на 2013–2017 роки. URL: http://www.meduniv.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1493:n110112&catid=1:latest-news&Itemid=50&lang=en
Proekt Kontseptsii zahalnodержavnoi tsilivoi sotsialnoi prohramy «Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia molodi Ukrainy» na 2013–2017 roky [Draft Concept of the National Target Social Program “Forming a Healthy Lifestyle of Youth of Ukraine” for 2013–2017]. Retrieved from http://www.meduniv.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1493:n110112&catid=1:latest-news&Itemid=50&lang=en
19. Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе. М.: АПК и ПРО, 2002. 121 с.
Smurnov, N. K. (2002). Zdorovyeberegayushchiye obrazovatelnyye tekhnologii v sovremennoy shkole [Health-saving educational technologies in the modern school]. Moscow, Russian Federation: APK y PRO. 121 p.
20. Солопчук Д. Проблеми формування здорового способу життя в учнів загальноосвітніх шкіл. *Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. з галузі фізичної культури та спорту*. Львів: Українські технології, 2003. Вип. 7, т. 2. С. 120–123.
Solopchuk, D. (2003). Problemy formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia v uchniv zahalnoosvitnikh shkil [Problems of healthy lifestyle formation in students of secondary schools]. *Moloda sportyvna nauka Ukrainy: zb. nauk. pr. z haluzi fizychnoi kultury ta sportu – Young Sports Science of Ukraine: Coll. Sciences. etc. in the field of physical culture and sports*. Lviv, Ukraine: Ukrainski tekhnolohii. Issue 7, Vol. 2, 120–123.
21. Шатц П., Яременко О., Балакірева О. та ін. Формування здорового способу життя молоді в Україні: національна модель «Молодь за здоров'я». К.: Укр. ін-т соц. дослідж., 2005. 130 с.
Shatts, P., Yaremenko, O., Balakirieva, O. et al. (2005). Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia molodi v Ukraini: natsionalna model «Molod za zdorovia» [Healthy lifestyles promoting for young people in Ukraine: a national Youth for Health model]. Kyiv, Ukraine: Ukr. in-t sots. doslidzh.
22. Яременко О., Балакірева О., Вакулєнко О. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи. К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. С. 188–191.
Yaremenko, O., Balakirieva, O. & Vakulenko, O. (2000). Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia molodi: problemy i perspektyvy [Formation of healthy lifestyle of young people: problems and perspectives.]. Kyiv, Ukraine: Ukrainian Institute of Social Sciences Research. 188–191.

Nosko M.

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9903-9164>

ResearcherID C-6263-2017

Scopus-Author ID 56880089100

the existing member (academician) of Ukrainian NAPS,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Rector of

T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»

(Chernihiv, Ukraine) E-mail: rektor@chnpu.edu.ua

Harkusha S.

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7120-1446>

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Dean of the Faculty of Physical Education of

T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»

(Chernihiv, Ukraine) E-mail: biomex@ukr.net

Vertel A.

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3943-1695>

PhD in Physical Education and Sports, Associate Professor

Associate Professor of the Department of

Physical Education, Sports and Human Health,

Mariupol State University

(Mariupol, Ukraine) aleks.vertel@ukr.net

CURRENT RISK FACTORS FOR PUPILS' AND STUDENTS' HEALTH

The article summarizes and systematizes the results of scientific issues, which reveals the dependence of the health status of modern school and student youth on various factors. The impact of biological, anthropic-social, environmental, socio-economic, socio-psychological, psychological and pedagogical risk factors on the health of schoolchildren and university students is characterized. Based on the analysis of the obtained data, the necessity of modernization of the educational space in the direction of improving the level of hygiene of education, as well as the content of education to form conscious health-saving behaviour of each schoolchild and student, are actualized.

The purpose is to substantiate the current state of the problem of preservation and the risk factors of the schoolchildren and students.

The methodology is based on the general principles of philosophy, basic modern provisions of pedagogical science, psychology, sociology and reflects the relationship of methodological approaches to the study of contemporary risk factors for the health of schoolchildren and students.

Scientific novelty. The scientific and pedagogical approaches to the problem of health preservation, risk factors for health are revealed. The regulatory and legal aspects of the detection and prevention of health risk factors for schoolchildren and students are highlighted. The basic conceptual provisions that must be followed to preserve the health of schoolchildren and students are identified. The work has complemented the methodology and tools for further empirical research on aspects of schoolchildren and student health formation.

Conclusions. The essence of the health risk factors for schoolchildren and students, which negatively influence the development of social and demographic spheres in Ukraine, is revealed. The causal link between the health of children and adolescents and the hygienic conditions of study has been proved. It is emphasized that the material and technical base of the schools remains unsatisfactory, which in most cases does not allow creating the conditions and regime of the educational process in accordance with hygienic requirements.

Key words: health preservation, risk factors, health, recreational activities, healthy lifestyle.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2019 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор С.В. Грищенко